

Roofkunst 1933-1945

De geschiedenis, de gevolgen

Lawrence of Arabia

Wie was hij nu echt?

Briljante bodenvondst

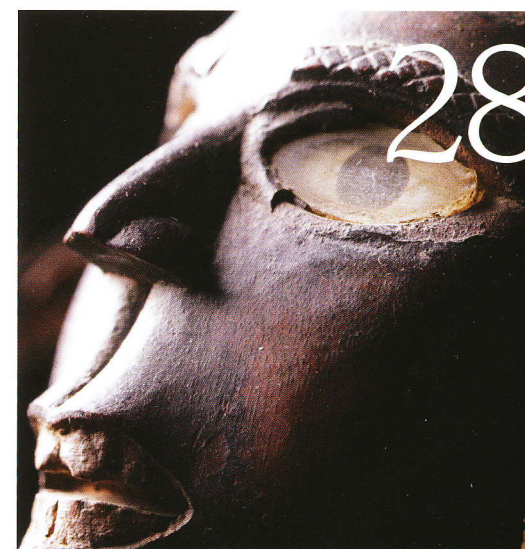
Engelands grootste juwelenschat

10

18

28

30

40

46

10

Berichten

Wat gebeurde er de afgelopen maanden op het gebied van geschiedenis, archeologie, kunst en antiek? Een overzicht. Plus: de winnaars van *Vind* en een nieuwe lezersactie.

18

Roofkunst

In de periode 1933-1945 zijn talloze Joodse kunstcollecties geconfisqueerd of gedwongen geveild. De geschiedenis, de claims en reacties van musea die herkomstonderzoek doen.

28

Etnografica: verzameld en veroverd

Tijdens sommige strafexpedities is vroeger etnografica van 'oorlogszuchtige inboorlingen' buitgemaakt. Hoe kan naar deze verzamelmethode gekeken worden? Een beschouwing.

30

De juwelenschat van Cheapside

Het Londense Cheapside was in de 17de eeuw hét centrum van goud- en edelsmeden. Een van hen moet de in 1912 ontdekte fabelachtige juwelenschat verstopt hebben. Waarom?

36

Voorwerp I *Coco de mer*

Rudolf II zou er in 1602 zo'n 4.000 gouden florijnen voor hebben neergeteld. Een *coco de mer* mocht in geen rariteitenkabinet ontbreken. Alles over de verleidelijke zeekokosnoot.

38

Kunstkoning Willem II

Een on-Hollandse weelde heerste aan het hof van Willem II en zijn Anna Paulowna Romanov. De kunstcollectie van de Oranjevorst was ongekend. Waar is ze gebleven?

40

De man achter de Melckmeyt

IJsland anno 1659. Fluitschip de Melckmeyt, uit Amsterdam, kapseist tijdens een storm. Eigenaar Jonas Trellund heeft zo zijn eigen manier om met tegenspoed om te gaan.

46

Etymologie

Ontaard. Wreed. Primitief. Nee, barbaren brengen niet bepaald de leukste bijgedachten naar boven. Hoe komt dat eigenlijk? En waren de 'echte' barbaren werkelijk zo barbaars?

48

Lawrence of Arabia

Lawrence of Arabia uit de gelijknamige filmklassieker lijkt met zijn rijzige gestalte en staalblauwe ogen in niets op de 'echte' T.E. Lawrence. Het verhaal van de onbedoelde held.

54

Oorlog in de diplomatenwijk

De Nederlandse diplomaten in Peking hebben het niet makkelijk tijdens de Eerste Wereldoorlog. Als ze de keizersgezinde generaal Xun asiel geven, is de poppenkast compleet.

Willem van de Velde II
'De windstoot' (circa
1680, detail). Collectie
Rijksmuseum,
Amsterdam.

De man achter de Melckmeyt

‘Heilige’ handelaar Jonas Trelund (1631-1682)

Tekst Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson

IJsland gaat in de 17de eeuw gebukt onder monopolies. Desondanks weet Jonas Trelund, getrouwd met een steenrijke Amsterdamse, een lucratief handeltje op te zetten -onder meer met zijn fluitschip de Melckmeyt. Maar wat te doen als het tij keert?

We schrijven het jaar 1659 en de Melckmeyt ligt volgeladen voor anker bij het eiland Flatey aan de westkust van IJsland. Het fluitschip, afkomstig uit Amsterdam, wordt opgeschrikt door een zware septemberstorm, kapseist en zinkt. De bemanning en hun handel zouden zeer welkom zijn geweest: de IJslanders klagen al langer bij hun koning dat zo weinig koopvaarders hun land bezoeken, waardoor ze hun vis niet kwijt kunnen en ook geen zout kunnen inslaan om die vis te bewaren.

De eindeloze oorlogen met Zweden hebben de Deense vloot lamgelegd. En dus ook de import en export in IJsland -dat deel uitmaakt van het koninkrijk Denemarken. Ondanks het Deense alleenrecht op dit koopverkeer, pikken de Hollanders graag een graantje mee. Als het even kan wordt een illegaal handeltje opgezet en soms wordt een belang genomen in winstgevende visserijprojecten. Halverwege de 17de eeuw zijn hier meer Hollanders dan ooit tevoren.

Rijke familie

Een van de vele kooplieden die rond 1659 IJsland aandoen, is de Deen Jonas Jensen Trelund (of Trelont, zoals hij in de Nederlanden genoemd wordt), die in 1631 in het stadje Ribe op Jutland wordt geboren uit een geslacht van geleerden en handelaren, van wie de laatsten betrekkingen onderhouden met de Republiek. Jonas is een ondernemende jongeman, die na wat jaren zijn geluk beproefd te hebben op zee, introuwt in het steenrijke protestantse koopmansgeslacht Pelt.

Abraham Pelt was Antwerpen ontvlucht en via Hamburg in Amsterdam terechtgekomen. De familie dreef handel met landen als Spanje, Portugal en Frankrijk, en bezat in Amsterdam een suikerraffinaderij en een leerfabriek. In 1654 huwt Jonas Sara Giessenbier, dochter van Catharina Pelt en kleindochter van Abraham. Ook andere generaties Trelund en Pelt gingen verbintenissen met elkaar aan.

De familie steekt geld in Jonas' IJslandse handelsavonturen en krijgt er door de florerende vishandel veel voor terug. Zo financiert zijdehandelaar Paulus Pelt (zoon van Abraham), zeven schepen die tussen Portugal en Flatey varen, waar de bewoners van allerlei benodigdheden worden voorzien in ruil voor hun populaire kabeljauw. Uit notariële akten blijkt dat meer Nederlanders han-

delden met het onder monopolies gebukt gaande IJsland, maar zijn Deense achtergrond geeft Jonas een streepje voor.

Rampspoed

Jonas Trellunds naam duikt op in een contract van 31 december 1658, waarin sprake is van de verhuur van Hollandse schepen aan de Deense koning Frederik III. Jonas participeert met de Juffer Catharina, onder schipper Hans Davidse en met een tienkoppige bemanning en zes kanonnen, voor een huurprijs van 1.150 gulden. De schepen worden ingezet bij troepenvervoer in Denemarken, dat in oorlog verkeert met Zweden. Toegang tot de Oostzee is van levensbelang voor de Republiek, maar de doorgang wordt door de Zweden versperd. De Nederlandse marine zet eind 1658 de aanval in, en met name de bevrijding van de stad Nyborg door Michiel de Ruyter een jaar later doet de kan- sen keren in het voordeel van Denemarken.

Rond 1660 zit Jonas tot zijn nek in de schulden

Jonas wordt in 1659 achtervolgd door rampspoed. Allereerst wordt een van zijn schepen, de St.-Anna onder de Texelse schipper Barent IJsbrantszoon, op weg van IJsland naar Frankrijk door kapers overmeesterd en in Algiers aan de ketting gelegd, waarbij de bemanning gevangen wordt gezet. Ook zijn Melckmeyt gaat verloren. Er valt één dode; de overige opvarenden brengen de winter door op Flatey en keren dan met een zelfgemaakt vaartuig terug naar Amsterdam. Daar blijkt de omvang van het verlies: *'tsventich duysent stux gesoute stapel- vis, achtentwintich tonnen gesoute vleesch, omtrent duysent pont drooge vis ['stokvis'], omtrent hondert schapevellen, een oxhoofd traen ['vat visolie'] ende andrerhalve ton talck ['dierlijk vet']*.

Verhuizen

Jonas Trellund zit tot zijn nek in de schulden, maar dankzij de hulp van zijn schoonfamilie en schuld- eisers, die toch nog mogelijkheden zien in de handel met IJsland, schept hij weer moed. In een brief uit 1660 aan Frederik III, waarin hij klaagt over zijn verliezen tijdens het bevoorraden van de IJslanders, ontvouwt hij nieuwe plannen.

Nog datzelfde jaar worden zijn verzoeken inge- willigd; kennelijk is de koning Jonas' hulp bij het verslaan van de Zweden niet vergeten. Voor twee decennia krijgt hij het alleenrecht op de walvisvangst rond IJsland en op de verkoop van kuit. Bovendien mag hij zakendoen met de onder Deens gezag staande Faroer-eilanden.

Al snel klagen afgunstige handelaren dat de regels van de IJslandse Handel Maatschappij door de heer Trellund met voeten worden getreden, met als gevolg dat na een onderzoek alles wordt terug- gedraaid. In 1662 richt Jonas een nieuw bedrijf op, alleen moet hij om zijn rechten in heel IJsland te kunnen blijven uitoefenen, verhuizen naar Denemarken. Met zijn gezin gaat hij in de nieuwe koopmanswijk Christianshavn in Kopenhagen wonen.

Bankroet

Jonas wordt adviseur van de admiraliteit en is vrij om handel te drijven 'naar Nederlands model'. Verder krijgt hij het koninklijk privilege om in zijn deel van de stad een scheepswerf en touwslagerij te beginnen. Hij neemt twee Hollandse scheeps- bouwmeesters in dienst en zoveel timmerlui als hij nodig heeft. Door hem uitgeruste schepen naar de Oost en het Caribisch gebied genieten speciale voorrechten, zoals het tolvrij invoeren van wijn uit Tenerife. Zelf ook profiterend van belastingvoor- delen, laat hij een indrukwekkend huis bouwen en verwerft hij stukken grond rond de haven.

In 1665 trekt Jonas twee compagnons aan: de Noors-Nederlandse admiraal Cort Adelaer en de Schotse koopman William Davidson, die in Amsterdam onder andere voor de Engelse koning spioneert. De drie heren hebben bij de zoutimport

Faience in de Melckmeyt

Tijdens een eerste onderzoek van het wrak van de Melckmeyt, in 1993, werd ongeveer 30 kilo keramiek gevonden, waaronder faience uit Nederland. Misschien was dit nog niet verkochte 'bijlading'. Onlangs ontdekte de Nederlandse archeoloog Nina Linde Jaspers dat het schip ook Frans aarde- werk vervoerde: witte en crèmekleurige plooi- schotels uit Nevers en Rouen. De Fransen betaalden hun vis met faience, dat weer verkocht werd in de Republiek, waar de eigen aardewerkproductie inmiddels volop bloeide.

In het wrak lag tevens een papkomfragment van Spaanse of Portugese ori- gine. Vondsten van dergelijk geïmporteerd aardewerk tonen dat de belangrijke IJslandse vishandelaren -in tegenstelling tot veel landgenoten- in de 17de eeuw géén houten eetgerei gebruikten. In 1659 staakt de Republiek de handel met Rouen en Nevers; de Franse faience van de Melckmeyt zal tot een van de laat- ste transacties hebben behoord. Foto: Erlendur Guðmundsson.

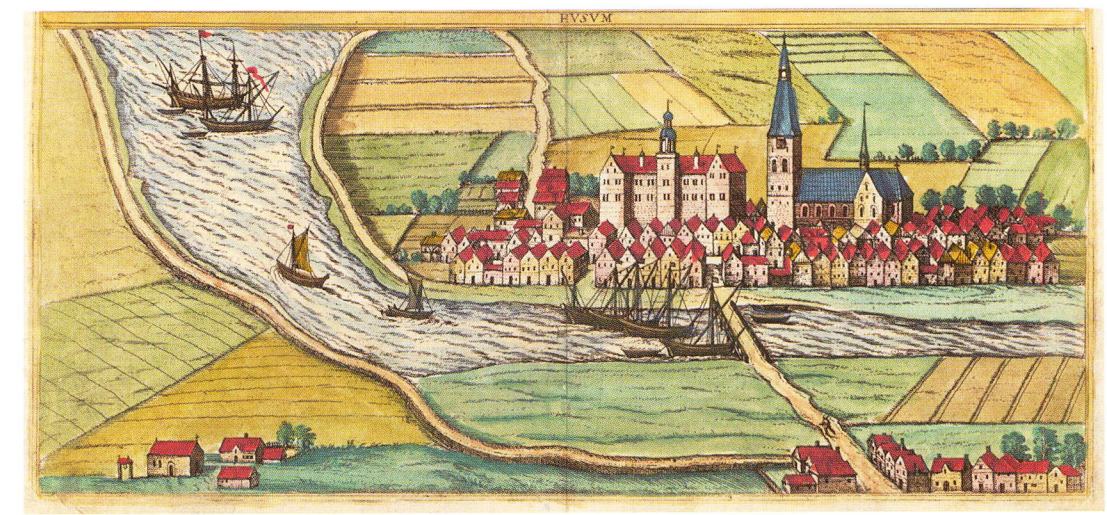

'Inname van de stad Nyborg door Michiel de Ruyter 1659' (1718, detail, naar een prent van Bastiaen Stoependael). Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

Detail van een kaart van IJsland door Joan Blaeu, naar een kaart van Joris Carolus (circa 1630). Collectie National and University Library of Iceland, Reykjavik. Boven: Gezicht op Husum, detail van een kaart uit: Braun en Hogenberg 'Civitates Orbis Terrarum' (1588, deel IV).

een flinke vinger in de pap; Jonas kent het métier vanwege zijn vroegere werk voor de familie Pelt. Als hij na verloop van tijd niet meer aan zijn verplichtingen kan voldoen -zijn schuld aan Adelaer bedraagt een kleine 5.000 rijksdaalders- wordt hij voor het gerecht gesleept en bankroet verklaard. Jonas duikt onder, vrouw en drie kinderen in Kopenhagen achterlatend. Adelaer gaat het verder voor de wind: hij verscheept vis, wol en vlees vanuit Jonas' havens naar Nederland, staat op goede voet met de koning en weet zelfs door te dringen tot de Deense adel.

Herboren Mozes

Het is 10 december 1680 als in het stadje Husum in Sleeswijk (toen nog behorend tot Denemarken) een man zijn intrek neemt in herberg Bremer Schlüssel. Het valt nieuwsgierige autochtonen op dat hij veel in de Bijbel leest en, naar zijn kleding te oordelen, niet 'van de straat' is. De vreemdeling stelt zich voor als Johann Thamsen uit Ribe. Een zieke vrouw denkt dat hij arts is en consulteert hem. Hij zegt voor haar te zullen bidden en raadt haar aan hetzelfde te doen. Als ze een paar dagen later geheel koortsvrij is en hem vraagt een vriend van haar ook te genezen, adviseert hij deze vriend berouw te tonen, zijn leven te beteren en kwistig aan de armen te geven. Ondanks het verzoek niets door te vertellen, meet de dankbare patiënt zijn wonderbaarlijke herstel breed uit, hetgeen voor een aanwas van lijders zorgt die zich verdringen om zich aan de geneeskrachtige vermogens van deze door God gezondene te onderwerpen. Thamsen vraagt zijn bezoekers hun gegevens en aandoening op een briefje te schrijven, en ook waarvoor gebeden moet worden. Volgens overlevering weet hij zo binnen een week 74 patiënten te genezen. De bevolking is met stomheid geslagen. Is de vreemdeling een herboren Mozes? Een incarnatie van Elia? Sommigen geloven zelfs dat hij uit de dood is verrezen en geen voedsel of drinken nodig heeft.

Nalatenschap

Religieuze uitwassen als deze zijn niet ongevoel. Maar zoals vaker slaat de stemming om. Gefluisterd wordt dat Thamsen een zwarte magiër is die macht over mensen verkrijgt via hun handschrift. Eens dankbare patiënten komen hun geld terughalen en twee bewakers confisceren de klachtenbriefjes (160 stuks: de algemene gezondheidstoestand in Husum liet kennelijk te wensen over). Volgens zeggen was de op zijn retour zijnde wonderdoener hier niet rouwig om. Ondertussen wordt mensen verboden nog langer bij Thamsen te rade te gaan. Er volgt een onderzoek, maar dan begint de oud-topgenezer zelf te kwakelen en verhuist naar het 15 kilometer verderop gelegen Fredrikstad, waar hij in april 1682 overlijdt. Uit een verslag blijkt dat hij geld noch kostbaarheden heeft, maar wel een brief waaruit blijkt dat hij eigenlijk een koopman uit Kopenhagen is en Jonas Trellund heet. Om de verwarring te vergroten, meldt een ander verslag het tegenovergestelde. Als de stadsbestuurders zijn weduwe schriftelijk polsen wat er met de 'nalatenschap' moet gebeuren, stelt ze dat het haar en de kinderen aan niets ontbreekt. Haar Amsterdamse familie schijnt zich over hen te hebben ontfermd, het grote huis in Kopenhagen heeft ze moeten verlaten. Ex-zakenpartner Adelaer, die de ondergang van Jonas op zijn geweten heeft, kijkt niet naar het pand om. Om plundering te voorkomen, wordt het huis bewaakt en het ministerie van Financiën verbiedt de toegang zolang er geen belasting is betaald. Het geslacht Trellund verspreidde zich later van Zweden tot Amerika; bekend zijn de Deense bisschop Johannes Trellund (1669-1735) en de Nederlandse predikant Johannes Trellont (1723-1800). Maar Jonas, de wereldwijze koopman en plaatselijk profeet, was ongetwijfeld het kleurrijkste lid van deze wijdvertakte familie.

Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson, woonachtig in Denemarken, is archeoloog en oud-conservator van het Nationaal Museum van IJsland te Reykjavik.